

Ποια η λανθάνουσα αρχή, η πολιτική αντίληψη που αντιστοιχεί σε αυτό το αφήγημα; Το ζήτημα της εξουσίας εμπλέκεται σε δύο επίπεδα. Ο εκμοντερνισμός αφενός υιοθετήθηκε ως μια κατηγορική προσταγή από την εθνική ελίτ, αφετέρου λειτούργησε ως μέτρο σύγκρισης με το δυτικό, το πρότυπο. Άρα, μέσα από μία παρόμοια διατύπωση εκφράζονται τοπικές και διεθνείς ιεραρχίες. Τόσο το πρόβλημα, το ζητούμενο, όπως αυτό τίθεται, όσο και οι πιθανές λύσεις ορίζονται εντός του πλαισίου αυτών των κυριαρχικών σχέσεων. Η διαδικασία αυτή δεν είναι απαραίτητα φυσική. Απαιτείται μια πρώτη ανάλυση της ίδιας της σχετικής ιστοριογραφίας και των «αναχρονισμών» της³⁰. Πώς γράφτηκαν και πώς συνεχίζουν να διαβάζονται ιστορίες που ορίζουν το παρελθόν μέσα από μια οπτική παροντική που θέλει να κτίσει το μέλλον; Πώς γίνεται αντιληπτή η αλλαγή από την προνεωτερική στη νεωτερική εποχή; (και όχι μόνο τι όντως έγινε); Η προοπτική του εκσυγχρονισμού γίνεται συνεπώς αντιληπτή ως «ένα σύστημα κατάταξης»³¹ που συμβάλει στην αντικειμενικοποίηση, τη φυσικοποίηση και την καθολικοποίηση μιας συγκεκριμένης όσο και αυθαίρετης μορφής-ερμηνείας της πολιτικής μέσω της ιστορίας και, ταυτόχρονα, αναδεικνύεται η ανάγκη μιας μελέτης των οικονομικών, πολιτικών και συμβολικών διαδικασιών διαμέσου των οποίων το μοντέρνο κατασκευάστηκε σε αντιπαραβολή με το «μη-μοντέρνο». Οι αναπαραστάσεις της «ανατολής», αν και κατασκευασμένες, προβαλλόμενες πάνω στην κοινωνία, τον πολιτισμό και το χώρο, καταλήγουν να έχουν και σημαντικό πραγματικό αντίκτυπο. Ταυτόχρονα, τονίζεται η ανάγκη για μια ιστορία που διακρίνει την αφετηρία της από μια λογική ντετερμινιστική, φυσική, ενική. Παρόμοιες ουσιοκρατικές ιστορικές αφηγήσεις τείνουν να αποκρύπτουν πολλά από τα συστατικά που δε συνάδουν μαζί τους και δεν υπακούν στην πολιτική τους σκοπιμότητα. Για παράδειγμα, η Σμύρνη ήταν πολύ πιο «ελληνική» από τη Θεσσαλονίκη που ήταν πολύ πιο «τουρκική» αλλά κατά πολύ «Εβραϊκή», αν και εδώ ήδη συγχέουμε την εθνοτική ταυτότητα με την εθνική και τη θρησκευτική, τη γεωγραφική και την πολιτική ξεχνώντας ταυτόχρονα άλλες ανταγωνιστικές ταυτότητες όπως η κοινωνική.

---

³⁰ Για μια κριτική της ιστοριογραφίας και των θεωρητικών προϋποθέσεών της, βλ. Michel Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, (μτφ.) Κ. Παπαγιώργης, Εξάντας, Αθήνα: 1987.

³¹ Pierre Boudieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge: 2007, σελ. 174. Για μια μελέτη του εκμοντερνισμού της Τουρκίας μέσα από την κριτική οπτική των Φουκώ και Μπουρντιέ, βλ. Baris Mucen, *Doxa of Modernization: The Sense of Political Reality in Historiographies of the Late Ottoman Empire*, Proquest - UMI Dissertation Publishing, 2011.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

«Η Σμύρνη δεν είχε κανένα δικαίωμα να αποκαλείται ‘Τουρκική πόλη’, πέρα από το ατύχημα να βρίσκεται στην Τουρκία.», Blackwood’s Magazine, 1847

Η κοσμοπολίτικη Σμύρνη με τα καφωδεία, τα θέατρα, τα πολυκαταστήματα και τον νυχτερινό της φωτισμό, στον νοητικό χάρτη του δυτικού ταξιδιώτη δεν θα μπορούσε, όντας σύγχρονη, να είναι ευρωπαϊκή-μη τουρκική. Αντίθετα, η Θεσσαλονίκη είχε έναν σαφώς πιο αναγνωρίσιμα ανατολικό χαρακτήρα. Αρκεί να καταφύγουμε σε σχετικές αναπαραστάσεις της από τους δυτικούς περιηγητές του 19^{ου} και των αρχών του 20ού αι. για τα απαραίτητα τεκμήρια.

Εικόνα 2: Ιστορικές απεικονίσεις της κατάληψης/απελευθέρωσης της Σμύρνης και της Θεσσαλονίκης από τους δύο εθνικούς στρατούς.

Η πυρκαγιά, η καταστροφή της Σμύρνης το 1922, γεννά την Ιζμίρ του 20ού αιώνα. Αντίστοιχα, η μοντέρνα Θεσσαλονίκη αναδύεται από τις φλόγες της οθωμανικής Σαλονίκης. Η διαφορά των δύο πόλεων (εννοούμε της Σμύρνης από την Ιζμίρ και της Θεσσαλονίκης από τη Σαλονίκη) εντοπίζεται στα ακόλουθα επίπεδα αναφοράς: Η οθωμανική πόλη

αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της βρετανικής οικονομικής ηγεμονίας στην περιοχή. Στη συνέχεια, η ρεπουμπλικανική Ιζμίρ συνδέθηκε με μια εθνικοποιημένη οικονομία που στηρίχθηκε στον ηπειρωτικό ολοκληρωτισμό των αρχών του νέου αιώνα. Πώς ανάγεται το ζήτημα αυτό στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης; Ενώ κατά τον 19^ο αιώνα, ενισχύθηκε ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της Σμύρνης και της Θεσσαλονίκης, ο πληθυσμός της νέας πόλης ήταν *de facto* και *de jure*, βίαια και φαινομενικά ομαλά, ομογενοποιημένος. οθωμανική πόλη, μια πολύπλοκη συνύπαρξη πολλών πόλεων οργανωμένων σε στρώματα συγχρονικά αλλά και ιστορικά, έδωσε τη θέση της σε μια επίπεδη νοηματικά, μονοδιάστατη και ενοποιημένη πόλη, δεδομένων: α. της αλλαγής της πληθυσμιακής σύστασης, β. της νέας ενιαίας οργάνωσης των πόλεων και γ. της αποκοπής τους από τον προηγούμενο ζωτικό τους χώρο (την Ανατολία και τα νησιά του Βορείου Αιγαίου στη μία περίπτωση, τη Βαλκανική στην άλλη). Η αίσθηση και αντίληψη του χρόνου εξελίχθηκε και αυτή δραστικά. Στην οθωμανική πόλη συνυπήρχαν πλήθος συστημάτων μέτρησης του χρόνου, ανάλογα κυρίως με το θρήσκευμα της κάθε κοινότητας. Σε κάθε γειτονιά της πόλης, θα μπορούσε να ισχύει μια άλλη ώρα! Ο νεωτερικός χρόνος, αντίθετα, είναι ενιαίος, αντικειμενικός.

Τι προηγήθηκε των βίαιων αλλαγών των αρχών του 20ού αιώνα; Πώς οι αλλαγές των Τανζιμάτων σχετίζονται με το δημοκρατικό μετασχηματισμό των δύο χωρών μετά τους Βαλκανικούς και τον 1^ο ΠΠ; Μελετάμε καταρχήν μία περίοδο (Τανζιμάτων) πρόδρομου εκσυγχρονισμού που αναφέρεται ιεραρχικά στον μοντερνισμό των αρχών του 20ού αιώνα ή για δύο εναλλακτικές όψεις της νεωτερικότητας και μια ενδιάμεση ρήξη; Στην ιστοριογραφία απολαμβάνει ιδιαίτερη διάδοση η άποψη ότι ο πρώτος εκσυγχρονισμός της Σμύρνης κατά τον 19^ο αιώνα ήταν κατά βάση προϊόν είτε εισαγωγής νέων αντιλήψεων στην περιοχή με τη διαμεσολάβηση του οθωμανικού κράτους, είτε και ότι επιβλήθηκε με κύρια ευθύνη των ξένων δυνάμεων. Η Σμύρνη και η Σαλονίκη των Τανζιμάτων δεν θα μπορούσαν βέβαια να συγκριθούν, σε μια τέτοια περίπτωση, με το Μάντσεστερ της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης στο βαθμό της εκβιομηχάνισής της και της χωρικής της επέκτασης. Παρέμειναν κυρίως πόλεις μεταπρατικές η ανάπτυξη των οποίων πήρε περισσότερο το χαρακτήρα της εντατικοποίησης και της αύξησης της πυκνότητας. Περιορισμένα ήταν τα έργα επέμβασης στον παραδοσιακό ιστό της πόλης από το οθωμανικό κράτος. Οι αλλαγές στην πόλη ήταν κατά βάση προϊόν τοπικών πρωτοβουλιών. Χαρακτηριστική είναι η απουσία σημαντικών ανοικτών και εκτεταμένων δημόσιων χώρων, δεδομένο που επιχείρησαν να ανατρέψουν η ρεπουμπλικανική τουρκική και η φιλελεύθερη ελληνική κυβέρνηση αλλά δεν κατάφεραν ποτέ να επιβάλουν πλήρως. Η πλατεία του

Κονακίου υπέστη μια σειρά αλλαγών, έχοντας παραλάβει όλες τις εντάσεις της σχέσης της κεντρικής κυβέρνησης με τις τοπικές ομάδες συμφερόντων αλλά και αποτυπώνοντας τη βαθμιαία μεταλλαγή του ρόλου και του χαρακτήρα της Ιζμίρ³². Αντίστοιχα, η Πλατεία Μεγάλου Αλεξάνδρου-Αριστοτέλους, έφερε μέχρι και τη δεκαετία του 1950 ακόμα τα κενά που προσδιόριζαν την αναντιστοιχία των αρχικών προθέσεων, των δυνατοτήτων αλλά και των επιθυμιών της τοπικής κοινωνίας.

Εικόνα 3: Πλατεία Κονακίου, Σμύρνη και Πλατεία Μεγάλου Αλεξάνδρου (μετέπειτα Πλατεία Αριστοτέλους), Θεσσαλονίκη.

³² Για μια ενδελεχή μελέτη της πολεοδομικής ιστορίας της Σμύρνης και της ανάπτυξής της μετά την πυρκαγιά, βλ. Μπιράι Κιρλί, Αστικά Τοπία και Νεωτερικότητα: «Η Σμύρνη Μεταμορφώνεται σε Ιζμίρ», Άννα Φραγκουδάκη, Τσαλάρ Κεϋντέρ, *Ελλάδα και Τουρκία-Πορείες Εκσυγχρονισμού: Οι Αμφίσημες Σχέσεις τους με την Ευρώπη, 1850-1950*, (μτφ.) Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα: 2008, Francesca Bonfante & Cristina Pallini, "The City as a Collective Work of Art: Projects from the Ecole des Beaux Arts for "Exchange" Cities", http://www.etsav.upc.es/personals/iphs2004/pdf/018_p.pdf, 20.01.2012, Rengin Zengel & Yasemin Sayar, "Evaluation of Squares in Non-Western Countries: the Case of Konak Square, Izmir, Turkey", στο: *GBER* Vol. 4, No.2, σελ. 44-60, Şebnem Göksen Dündar, "Rise of Culture and Fall of Planning in Izmir, Turkey", στο: *PASOS* Vol.8(3), Special Issue, σελ. 51-66, Georgios Agelopoulos, "Contested Territories and the Quest for Ethnology: People and Places in Izmir 1919-22", στο: Nikiforos Diamantouros (et.al.) (επιμ.), *Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey*, I.B. Tauris, London: 2010, σελ. 181-299, Mine Hamamcioglu, "Exploration of relations between structural and spatial aspects of some early Republican buildings in Turkey", στο: P.B. Lourenço & P. Roca (επιμ.), *Historical Constructions*, Guimaraens: 2010, σελ. 257-266. Για μια ευρύτερη μελέτη της κατασκευής νέων πόλεων και της ρύθμισης του χώρου κατά την Ρεπουμπλικανική περίοδο στην Τουρκία, βλ. Kerem Öktem, "Creating the Turk's Homeland: Modernization, Nationalism and Geography in Southeast Turkey in the late 19th and 20th Centuries", στο: *The Sokrates Kokkalis Graduate Workshop 2003, The City: Urban Culture, Architecture and Society*, Kennedy School of Government, Harvard University: 2003, İlhan Tekeli, "Cities in Modern Turkey", στο: *Urban Age*, Istanbul, November 2009. Στο αρχιτεκτονικό επίπεδο, απαραίτητη είναι η μελέτη των: Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, University of Washington Press: 2001, Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba (επιμ.), *Rethinking Modernity and National Identity in Modern Turkey*, University of Washington Press, Washington DC: 1997, Sibel Bozdoğan & Esra Akcan, *Turkey: Modern Architectures in History*, Reaktion Books, London: 2012.

Γενικά, η οθωμανική Σμύρνη, όπως σημειώνει και ο Μπιράι Κιρλί³³, αποτελούσε πεδίο άσκησης μιας τοπικής πολιτικής αστικής διαχείρισης, ενώ η ρεπουμπλικανική Ιζμίρ υπήρξε αντικείμενο αστικού σχεδιασμού και κεντρικών εθνικών πολιτικών προθέσεων. Ανάλογα, η Θεσσαλονίκη, μέσω της πρότασης Εμπράρ (Hébrard), υπό την πολιτική στήριξη των Βενιζέλου και Παπαναστασίου, επιχειρήθηκε να ανασχεδιαστεί με στόχο την εξυπηρέτηση πλέον ενός στόχου-χαρακτήρα εθνικού (προβολή της βυζαντινής όσο και σύγχρονης ταυτότητας της πόλης και των συναφών διεκδικήσεων)³⁴. Ο ανασχεδιασμός της Σμύρνης ήταν τμήμα μιας ευρύτερης προσπάθειας εθνικού ανασχεδιασμού της Ανατολίας. Σχετικές απόπειρες εθνικοποίησης και ρύθμισης της επικράτειας των 'Νέων Χωρών' χαρακτήρισαν και τη Βόρεια Ελλάδα αλλά και πλήθος άλλων περιοχών που φιλοξένησαν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Κοινά χαρακτηριστικά, αντίστοιχα, των νέων 'Τουρκικών' πόλεων ήταν οι κεντρικές πλατείες και πάρκα αφιερωμένες στον Ατατούρκ και τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας. Στην Ιζμίρ, η εφαρμογή του νέου σχεδίου ξεκίνησε με την Πλατεία Δημοκρατίας το 1932 και το Kültürpark (Πάρκο της Κουλτούρας)³⁵ το 1936 εντός του κενού

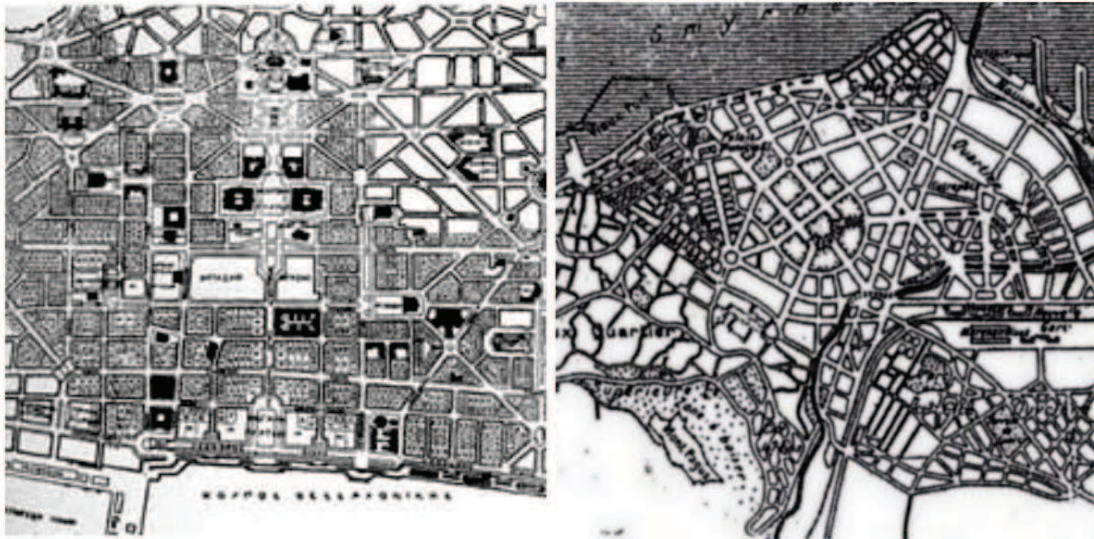
---

³³ Μπιράι Κιρλί, Αστικά Τοπία και Νεωτερικότητα: «Η Σμύρνη Μεταμορφώνεται σε Ιζμίρ», Άννα Φραγκουδάκη, Τσαλάρ Κεϋντέρ, *Ελλάδα και Τουρκία-Πορείες Εκσυγχρονισμού: Οι Αμφίσημες Σχέσεις τους με την Ευρώπη, 1850-1950*, (μτφ.) Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα: 2008. Ο τίτλος του συγκεκριμένου άρθρου μας δίνει την ευκαιρία να εξηγήσουμε και τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούμε διαφορετικά ονόματα για τις δύο εν λόγω πόλεις. Ως «Σαλονίκη» και «Σμύρνη» αναφερόμαστε στις δύο πόλεις κατά την Οθωμανική περίοδο και ως «Θεσσαλονίκη» και «Ιζμίρ» για τη φάση της ένταξής τους στο νέο Ελληνικό και του ρεπουμπλικανικό Τουρκικό κράτος αντίστοιχα. Η υιοθέτηση των όρων αυτών δεν υπονοεί την αποδοχή του εθνικιστικού περιεχομένου που λανθάνει πίσω από την ονοματοδοσία. Αντίθετα, αποσκοπεί στην κατάδειξη και με αυτή τη μέθοδο των βίαιων όσο και σημαντικών αλλαγών που σχετίζονται με τη μετάβαση από τον έναν όρο στον άλλο τόσο σε πολιτισμικό, πολιτικό και κοινωνικό όσο και χωρικό επίπεδο.

³⁴ Για μια ενδελεχή μελέτη της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης από την ομάδα του Ερνέστου Εμπράρ, βλ.: Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου (κ.ά.), *Η Ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την Πυρκαγιά του 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη: 1995, Γιάννης Τσεβρένης (κ.ά.) (επιμ.), *Σμύρνη*, Καθημερινή, Αθήνα: 2011, Χάρης Γιακουμής (επιμ.), *Ερνέστ Εμπράρ 1875-1933: Εικόνες από τη Ζωή ενός Αρχιτέκτονα*, Από την Ελλάδα στην Ινδοκίνα, Ποταμός, Αθήνα: 2001, Συλλογικό Έργο, *Ελευθέριος Βενιζέλος και Ελληνική Πόλη, Ίδρυμα Ελευθέριος Βενιζέλος & ΤΕΕ*, Χανιά: 2005, Lagoroulos, Alexandros Ph. 2005. "Monumental Urban Space and National Identity: The Early Twentieth Century Plan of Thessalonki." *Journal of Historical Geography*, 31(1): σελ. 61-77, Νίκος Πατσαβός, «Ελευθέριος Βενιζέλος και Ερνέστος Εμπράρ: αρχιτεκτονική, πόλη και φιλελεύθερη διακυβέρνηση», *Ι΄ Κρητολογικό Συνέδριο*, Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος, Χανιά: 2006.

³⁵ Μια από τις αντιφάσεις που συνοδεύουν τον τουρκικό μοντερνισμό είναι ο τόσο διεθνιστικός-εκσυγχρονιστικός όσο και εθνικιστικός χαρακτήρας του. Γενικότερα, πώς γίνεται να υιοθετούν τον αρχιτεκτονικό μοντερνισμό τόσο εθνικιστικά καθεστώτα όσο και διεθνιστικοί κύκλοι (πχ. Ο ιταλικός φασισμός και η Δημοκρατία της Βαϊμάρης ή και η γερμανική μεσοπολεμική αριστερά); Η εξήγηση που πρόβαλε ο θεωρητικός του τουρκικού εθνικισμού Ζίγια Γκιοκάλπ ήταν η διάκριση μεταξύ «εθνικής κουλτούρας και διεθνούς πολιτισμού». Πολλοί εξάλλου αναζήτησαν τότε στην τοπική-μη διεφθαρμένη από τον ακαδημαϊσμό και αυθόρμητη λαϊκή ανώνυμη αρχιτεκτονική μια πολιτισμική

της πυρίκαυστης Σμύρνης. Το Kültürpark προέκυψε μετά από μια ριζική αναθεώρηση και ενίσχυση της σχετικής πρόβλεψης στο σχέδιο των Ντανζέ (Danger) – Προστ (Prost) και σχετιζόταν, όπως και το αντίστοιχο Gençlik Park (Πάρκο της Νεολαίας)³⁶ στην Άγκυρα με μια ολοκληρωτικού τύπου λατρεία της νεότητας και της υγείας. Με την ανέγερση των δύο αυτών δημόσιων χώρων, η πόλη εντασσόταν πλέον σε μια εντελώς διαφορετική εκδοχή της νεωτερικότητας. Μια κουλτούρα που κοίταζε πλέον στο μέλλον χωρίς αυτό να σημαίνει ότι επιδίωκε τη διαρκή αλλαγή. Στη Θεσσαλονίκη, αντίστοιχη μέριμνα (εξαρχής μάλιστα από τον ίδιο τον Εμπράρ) δόθηκε για τον μνημειακό άξονα Πλατείας Αριστοτέλους, οδού Αριστοτέλους, Πλατείας Διοικητηρίου χωρίς να υπολείπονται σε σημασία η πρόβλεψη για τη Διεθνή Έκθεση και το Πανεπιστήμιο.

Εικόνα 4: Τα Σχέδια της Θεσσαλονίκης και της «Ιζμίρ»

Σύμφωνα με το Γάλλο ιστορικό της πόλης και της πολεοδομίας Πιερ Λαβεντάν (Pierre Lavedan)³⁷, η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης από τον Εμπράρ ήταν έργο δυσκολότερο και από την ίδρυση μιας νέας πόλης δεδομένου ότι «αποτελούσε ένα ζήτημα αναδιαμόρφωσης παντελώς ανομοιόμορφων στοιχείων και δημιουργίας μιας κάποιας νέας μεταξύ τους

αλήθεια πάνω στην οποία θα μπορούσαν να θεμελιώσουν το μέλλον. Βλ. *Ziya Gökalp, The Principles of Turkism*, (μτφ.) Robert Devereaux, E. J. Brill, London: 1968.

³⁶ Η αναφορά στη νεότητα, το σώμα και τον αθλητισμό αποτέλεσε σύμβολο του «εξυγιαντικού» και «νεωτερικού» λόγου του μοντερνισμού και ιδεολογικών συστημάτων, ιδιαίτερα ολοκληρωτικών, που τον υιοθέτησαν. Βλ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης (επιμ.), «Ο Αθλητισμός, το Σώμα και η Μοντέρνα Αρχιτεκτονική», futura, Αθήνα: 2006.

³⁷ Pierre Lavedan, « Qu'est-ce que l'Urbanisme ? », H. Laurens, Paris : 1926, σελ. 23. Η αναφορά στο μεγάλο Γάλλο ιστορικό της πολεοδομίας οφείλεται στη μελέτη των Francesca Bonfante και Cristina Pallini που αναφέρεται ακολούθως.

ενότητας.» Όπως εξάλλου επισημαίνουν οι Francesca Bonfante και Cristina Pallini, ο Ντανζέ ανέφερε το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης ως υπόδειγμα της πρότασής του για την ανοικοδόμηση της Σμύρνης μαζί με εκείνα της Βαρκελώνης του Λεόν Ζωσλύ (Léon Jaussely) ενώ, παράλληλα, άλλοι μελετητές αναδεικνύουν και τη σχέση των τριών μελετών με την Cité Industrielle (Βιομηχανική Πόλη) του Τόνυ Γκαρνιέ (Tony Garnier)³⁸. Σύμφωνα και με τους μελετητές του εκσυγχρονιστικού αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού λόγου αυτής της πρώιμης νεωτερικής περιόδου Gwendolyn Wright και Paul Rabinow³⁹, κεντρική συνεισφορά στη διαμόρφωση και θεσμοποίηση της νέας επιστήμης της πολεοδομίας στη Γαλλία είχε και ο Henri Prost. Κατά την περίοδο που ο τελευταίος υπηρέτησε στη Service des Plans (Πολεοδομική Υπηρεσία της αποκεντρωτικής κυβέρνησης του Γαλλικού Μαγκρέμπ στο Μαρόκο υπό τον Στρατάρχη Lyautey) τέθηκαν ως αρχές του πολεοδομικού σχεδιασμού η προστασία των παλιών γειτονιών των ιστορικών οικισμών και ο διαχωρισμός τους από τις νέες μοντέρνες γειτονιές. Η διαφορετική στάση του Προστ στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης μπορεί να εξηγείται από το διαφορετικό πλαίσιο στο οποίο λειτούργησε. Η συμβολή του πάντως στον ανασχεδιασμό της Σμύρνης δεν ήταν μόνο έμμεση αφού βολιδοσκοπήθηκε από την Τουρκική κυβέρνηση το 1924 προκειμένου να αναλάβει το έργο. Συμμετείχε τελικά ως σύμβουλος του René Danger τον οποίο πρότεινε ο ίδιος ενώ το 1932 του ζητήθηκε να ανασχεδιάσει την Κωνσταντινούπολη.

Οι αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές, αισθητικές και λειτουργικές απόψεις, εν ολίγοις η αρχιτεκτονική ιδεολογία, τόσο του Προστ και του Ντανζέ όσο και του Εμπράρ, συνοψίζεται αναφορικά με τους κεντρικούς άξονες του προβληματισμού που αναπτύχθηκε στον κύκλο των αποφοίτων της Βίλλας Μέντιτσι (των διακεκριμένων δηλαδή υπότροφων της Γαλλικής Σχολής της Ρώμης και της Ακαδημίας Καλών Τεχνών του Παρισιού) και του μεταρρυθμιστικού κύκλου του *Κοινωνικού Μουσείου* (Musée Social) στο Παρίσι. Η από μέρους τους προσπάθεια αντικειμενικοποίησης της διαχείρισης της πόλης μέσα από την εφαρμογή στατιστικών και άλλων αφαιρετικών μοντέλων οργάνωσης και διαχείρισης του

---

³⁸ Francesca Bonfante, Cristina Pallini, "The City as a Collective Work of Art: Projects from the Ecole des Beaux Arts for "Exchange" Cities", http://www.etsav.upc.es/personals/iphs2004/pdf/018_p.pdf, 20.01.2012. Zeynep çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley: 1993, Cànâ Bilsel, "Shaping a Modern City out of an Ancient Capital: Henri Prost's Plan for the Historical Peninsula of Istanbul", στο: *P. Binon, Imparatorluk Başkentinden İstanbul Cumhuriyetin Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

³⁹ Paul Rabinow, *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*, The University of Chicago-MIT Press, London: 1989, Gwendolyn Wright, *Politics of Design in French Colonial Urbanism*, University of Chicago Press, London: 1991.

χώρου συνδυαζόταν με την αρχαιολογική επιρροή στην πολεοδομική τους σκέψη. Κατά τον Ράμπινοφ, πρόκειται για μια περίπτωση τυπική κατά τη μετάβαση από τον ιστορικισμό του 19^{ου} αιώνα στον ορθολογισμό του μοντερνισμού του 20^{ου} αι.. Στοιχεία του νέου τρόπου προσέγγισης της πόλης και των νέων αντικειμενικών στατιστικών μεθόδων συνδιαλέγονται υβριδικά με τα υπολείμματα της αισθητικής αντίληψης της πόλης ορίζοντας ένα ενδιάμεσο στάδιο που ο ίδιος μελετητής ορίζει ως «τεχνο-κοσμοπολιτισμό». Πιο συγκεκριμένα, οι μελέτες του Εμπράρ και του Ντανζέ δεν είχαν απλά μορφολογικό περιεχόμενο αλλά αναζητούσαν τις συνθήκες που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τη λειτουργία-τη σκοπιμότητα της μοντέρνας πόλης. Οι συνθήκες αυτές εντοπίζονταν στο επίπεδο των υποδομών, της φύσης και του περιβάλλοντος αλλά και της ιστορίας. Η πόλη συνεπώς αναλάμβανε έναν εκπολιτιστικό ρόλο⁴⁰ ο οποίος αφορούσε τόσο τον εξευρωπαϊσμό τους και την ένταξή τους στο διεθνή πολιτισμό όσο και την προβολή της βυζαντινής-ελληνικής και τουρκικής εθνικής κουλτούρας. Βασικά στοιχεία που συνέτασσαν τη στρατηγική των πόλεων αυτών ήταν: η επέκταση του λιμανιού, η βελτίωση της προσβασιμότητας του λιμανιού και του παράλιου μετώπου από τη στεριά (και για αναψυχή), ενίσχυση και συγκέντρωση-ανασχεδιασμός των σιδηροδρομικών συνδέσεων και σταθμών, ο ανασχεδιασμός του διοικητικού κέντρου (διοικητήριο, δικαστήρια, ταχυδρομείο κ.λπ.) και η πρόβλεψη για μία Διεθνή Εμπορική Έκθεση και ένα Πανεπιστήμιο. Η πρόταση θεμελιωνόταν πάνω σε μια βαθιά μελέτη του ιστορικού υπόβαθρου των πόλεων. Όπως σημειώνει και πάλι ο Λαβεντάν, στην ουσία, επιδίωξαν να αναδιατυπώσουν το ερώτημα της πόλης ως ένα πρόβλημα αρχιτεκτονικό και πολιτισμικό.

---

⁴⁰ Ο Εμπράρ ιδιαίτερα, στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, δίνει έμφαση στην ανακάλυψη της αρχαίας πόλης ως πηγή έμπνευσης της μοντέρνας πολεοδομίας ανοίγοντας την προοπτική για μια «αστική αρχαιολογία» ως εργαλείο αστικού εκσυγχρονισμού και ενδεχομένως προεικονίζοντας τον προβληματισμό που θα αναπτυσσόταν αρκετές δεκαετίες αργότερα μέσα από την νεορασιοναλιστική κριτική στη μοντέρνα πολεοδομία από τη σκοπιά μιας μεταμοντέρνας αρχαιολογίας και αρχιτεκτονικής της πόλης που θα έδινε, όμως, έμφαση όχι πλέον σε μία θεσμική προσέγγιση της ιστορικότητας αλλά στις τυπολογικές επιβιώσεις της ιστορικής πόλης και της αρχιτεκτονικής της στη συλλογική μνήμη και τη ζώσα πραγματικότητα. Βλ. Bruno Fortier, « La politique de l'espace Parisien », C.O.R.D.A., Paris : 1975, Aldo Rossi, *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, (μτφ.-επιμ.) Λότης Παπαδόπουλος, Βούλα Πετρίδου κ.ά., University Studio Press, Θεσσαλονίκη: 1991.

Εικόνα 5: Διεθνείς Εκθέσεις Σμύρνης και Θεσσαλονίκης

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Μετά τη φωτιά και την αμοιβαία ανταλλαγή πληθυσμών, η *Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων* και η *Άπιστη πόλη* των Ρωμιών της Ιωνίας, επιβίωσαν πλέον μόνο ως μια ανάμνηση, ως παρελθόν. Ταυτόχρονα, κυρίαρχη ήταν η επιρροή όχι μόνο της σχεδόν ολοκληρωτικής καταστροφής τους μετά τις πυρκαγιές του 1917 και του 1922, αλλά και η υποχρεωτική μετακίνηση των εθνικών πληθυσμών. Επρόκειτο λοιπόν για μια τόσο κτιριακή όσο και πληθυσμιακή ριζοσπαστική αναδιάταξη κατά την οποία οι πόλεις τόσο από πλευράς κτιριακού δυναμικού και τεχνικών υποδομών όσο και από πλευράς κοινωνικής και πολιτισμικής αναδιατάσσοντας σχεδόν εξ ολοκλήρου. Συνιστά δε μια ακόμα ιδιαιτερότητα η ανταλλαγή πληθυσμών από τη μία πόλη στην άλλη όσο και η ύπαρξη άλλων ομάδων (με κυρίαρχη εκείνη των Εβραίων, ως πολιτισμική κοινότητα αλλά και με δεδομένη (αν και συχνά η έρευνα τείνει να το υποβαθμίζει αυτό) την έντονη κοινωνική διαφοροποίηση

μεταξύ αστών και των προλεταρίων της εν λόγω θρησκευτικής ομάδας, η οποία, παρεμπιπτόντως, ούτε καν θρησκευτικά δεν ήταν τόσο ομοιογενής).

Ποια θα ήταν η νέα εθνική (πλέον) ταυτότητα που θα προβαλλόταν στην πόλη και με ποια αρχιτεκτονικά μέσα; Δεν ήταν, βέβαια, μόνο οι αρχιτεκτονικές μορφές που άλλαζαν. Αναφερόμαστε σε κοινωνίες που αντιμετώπιζαν πλήθος άλλων αλλαγών: αλφάβητο, γλώσσα, τοπωνύμια, τρόπος διοίκησης, νομικό σύστημα, μέτρα και σταθμά, μέτρηση του χρόνου κ.ά. Θα μπορούσαμε λοιπόν να συνοψίσουμε υποστηρίζοντας πως στην ουσία αυτό που επιχειρήθηκε ήταν ένας συνολικός πολιτισμική, κοινωνικός και χωρικός μετασχηματισμός στη βάση μιας νέας πολιτικής ιδεολογίας και μιας αντίστοιχης νέας συλλογικής ταυτότητας. Σε συνθήκες έντονης αστάθειας, οι δύο αρχιτέκτονες κλήθηκαν να σχεδιάσουν δύο νέες μοντέρνες πόλεις σε ρήξη με το πρόσφατο παρελθόν της Σμύρνης και της Θεσσαλονίκης, αλλά και επανερμηνεύοντας το ιστορικό τους δυναμικό, στρέφοντάς το, πλέον με σαφήνεια προς το μέλλον –μια βασική διαφορά από τον τρόπο που ο οριενταλισμός αντιμετώπιζε την οθωμανική πόλη ως αιώνια και αμετάβλητη. Βασικό εργαλείο τους αποτέλεσε ο διαχωρισμός των λειτουργιών (βιομηχανία, κατοικία-διαχωρισμός και σε επίπεδο κοινωνικών τάξεων, δημόσιες δραστηριότητες). Οι διαφορετικές λειτουργικές ενότητες των πόλεων διέθεταν και διακριτά τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά (π.χ. ο δημόσιος μνημειακού χαρακτήρα χώρος του κέντρου σε αντίθεση με τον σαφώς πιο λιτό-μοντερνίστικο χαρακτήρα των εργατικών κατοικιών). Η ‘αγορά’ θα όριζε την άρθρωση της νέας πόλης με ό,τι είχε απομείνει από την παλιά. Το Πανεπιστήμιο, ενταγμένο σε ένα μεγάλο δημόσιο πάρκο και ορίζοντας ένα νέο δημόσιο χώρο, ταυτόχρονα επικαθόταν πάνω στην απωθημένη μνήμη των χαμένων συλλογικών ταυτοτήτων των Εβραίων και των Μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης (κοιμητήρια) και των Ρωμίων της Σμύρνης (Φράγκικη και Ελληνική γειτονιά). Αξίζει να αναφερθεί ότι το Πανεπιστήμιο, και στις δύο περιπτώσεις, λειτούργησε ως μοχλός ευρύτερης αναδιάταξης και ανάπτυξης των δύο πόλεων. Μια ευρύτερη κουλτούρα της ‘Νεότητας’ θα λέγαμε, το συνέδεσε τόσο με την αναζήτηση ενός νέου δυναμικού πολιτισμού, στο επίκεντρο του οποίου μπαίνει ο Νέος Άνθρωπος του Μέλλοντος, όσο και με έννοιες όπως η φύση αλλά και το εμπόριο και ο νέος ρόλος του στα πλαίσια της συμμετοχής των δύο πόλεων στο διεθνές καπιταλιστικό δίκτυο. Όλα αυτά ορίστηκαν ως βασικά συστατικά του Εθνικού χαρακτήρα και σημασίας των πόλεων, ενώ, τα κτίρια και τα πολεοδομικά σχέδια τόσο των Πανεπιστημίων όσο και των Διεθνών Εκθέσεων επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό όσο και πρόβαλαν τη νέα Μοντέρνα Αρχιτεκτονική αλλά αποτέλεσαν και πεδίο επιβολής, στο άμεσο

μέλλον της αναθεωρητικής συντηρητικής επιστροφής στη χαμένη μνημειακότητα κατά τη φασιστική στροφή πριν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τουλάχιστον σε μορφολογικό αν όχι και σε πολιτικό επίπεδο, των δύο χωρών⁴¹.

Η αρχαιολογική ανασυγκρότηση της χαμένης ρωμαϊκής και ελληνιστικής Θεσσαλονίκης από τον Εμπράρ αποκατέστησε μια ιδεατή-φυσική ταυτότητα της πόλης διαρρηγνύοντας την ιστορική συνέχειά της. Αντίστοιχος ήταν και ο ρόλος της τοπογραφίας ως άξονα που δομούσε την πρόταση του Ντανζέ για τη Σμύρνη επιχειρώντας, με τον τρόπο αυτό, να θεμελιώσει τη μελέτη του πάνω στην ιδέα της ανάκτησης μιας χαμένης φυσικής τοπογραφίας της πόλης, κρίνοντας πως αυτή ήταν η κυρίαρχη, αναγκαία και ικανή, συνθήκη νομιμοποίησης της δομής της νέας πόλης. Ποια τμήματα των δύο προτάσεων υλοποιήθηκαν και ποια όχι; Για ποιους λόγους; Πώς δηλαδή, τελικά, μέσα από την κοινωνική, οικονομική, θεσμική και πολιτική διαπραγμάτευσή τους, σε σχέση και με συνθήκες όπως οι τεχνικές δυνατότητες και οι μετέπειτα ευρύτερες ιστορικές εξελίξεις, λειτούργησαν οι δύο μελέτες; Πώς έγιναν αντιληπτές από τις δύο νέες κοινωνίες αλλά και από τους ιστορικούς και αρχιτέκτονες που τις μελέτησαν; Τα ερωτήματα αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αφετηρία μιας περεταίρω μελέτης με έμφαση στις συνθήκες εφαρμογής και πρόσληψης των δύο ριζοσπαστικών αστικών αναπλάσεων που μας απασχόλησαν. Στην προσπάθειά τους να μετασχηματίσουν τη μεταπρατική πολύ-πολιτισμική⁴² οθωμανική πόλη σε μια πόλη παραγωγική, προκειμένου να ορίσουν την πόλη του μέλλοντος, ξεκίνησαν εντοπίζοντας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους στη φύση και την ιστορία, τους απέδωσαν μια συγκεκριμένη λειτουργία, τις αναδιάταξαν δίνοντας έμφαση στη σαφή διαφοροποίησή τους από το άμεσο παρελθόν τους (π.χ. εκτενείς όσο και κεντρικοί δημόσιοι χώροι πλαισιωμένοι από σημαντικών αρχιτεκτονικών προθέσεων δημόσια κτίρια) ενώ, ταυτόχρονα, αναδιατύπωσαν το ρόλο της αρχιτεκτονικής στον αστικό σχεδιασμό.

---

⁴¹ Ας μην ξεχνάμε δε ότι το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σε μεγάλο βαθμό, οφείλει την ύπαρξη του στην αναστολή της λειτουργίας του Πανεπιστημίου της Ανατολής που είχε προετοιμάσει, κατόπιν πρόσκλησης του Ελευθέριου Βενιζέλου, ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή στη Σμύρνη κατά την περίοδο της ελληνικής διοίκησης Σμύρνης.

⁴² Η έννοια της πολύ-πολιτισμικότητας, αν και ιδιαίτερα διαδεδομένη στη σύγχρονη academia, στο βαθμό που υιοθετείται εδώ, δεν υπονοεί μια αναχρονιστική, βασισμένη στην τρέχουσα μητροπολιτική συνθήκη, διάθεση επιστροφής σε μια χαμένη οργανική κοινωνία του παρελθόντος. Ο τρόπος λειτουργίας της οργανωμένης με το σύστημα των μιλιέτ πολύ-εθνοτικής/θρησκευτικής οθωμανικής πόλης δεν έχει σχεδόν κανένα κοινό με τις πολύ-πολιτισμικές σημερινές κοινωνίες. Οποιαδήποτε περεταίρω αναγωγή μιας μελέτης της οθωμανικής πόλης και κοινωνίας σε ένα πρότυπο για το παρόν δε δύναται ούτε να μας επιτρέψει την ερμηνεία του παρελθόντος ούτε να αποτελέσει οδηγό για την κριτική φαινομένων του παρόντος.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Εικόνα 6:

- Πού είναι οι παλιοί μας γείτονες;
- Δε φαίνονται. Είναι κάτω από το σχέδιο!

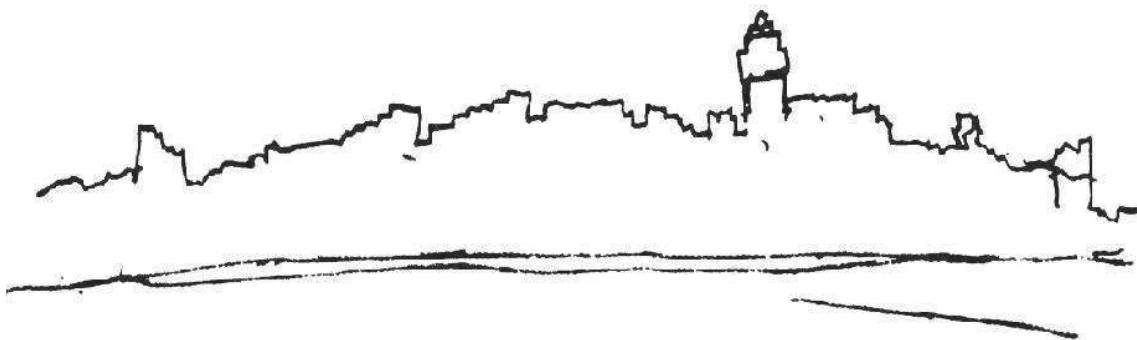
Η εικόνα αναφέρεται σε γελοιογραφία από την εποχή της δημοσίευσης της μελέτης του ... .. για την ... ..

Η αναζήτηση της αρχιτεκτονικής ταυτότητας στην Ελλάδα και στην Τουρκία μετά τη δεκαετία του 1930

Παπαδοπούλου Δέσποινα

Τελειόφοιτος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης

Η κορυφογραμμή της Κωνσταντινούπολης, Le Corbusier, 1965, αρχείο FLC.

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη μελέτη πραγματοποιήθηκε με στόχο την αναζήτηση της αρχιτεκτονικής ταυτότητας της Τουρκίας, που κινείται πάνω στον άξονα Ανατολής- Δύσης, κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης του Μοντέρνου Κινήματος. Εντοπίζονται οι αναπαραστάσεις της διττής ταυτότητας και του υβριδικού χαρακτήρα της Κωνσταντινούπολης, που προκύπτουν μέσα από τις αρχιτεκτονικές απόπειρες εκμοντερνισμού της και εισαγωγής της στον «Δυτικό κόσμο», σε σχέση με τις ιστορικές αντιστάσεις που εμφανίζει. Έτσι, μελετώνται οι μηχανισμοί κατασκευής της ταυτότητας, που οδήγησαν στη δημιουργία δίπολων και διλημάτων, όπως διεθνές - εθνικό, Μοντέρνο - παραδοσιακό.

Τόσο η Τουρκία όσο και η Ελλάδα, έχοντας σημαντικές μικροδιαφορές, αντιμετώπισαν παρόμοια ερωτήματα και διλήμματα μέσα στη γενικότερη επανάσταση της νεωτερικότητας. Επιλέγεται η παράθεση των έργων των αρχιτεκτόνων Sedad Hakki Eldem και Δημήτρη Πικιώνη, καθώς και οι δύο κλήθηκαν να απαντήσουν ακριβώς πάνω στο ίδιο ερώτημα της εποχής τους, στο ερώτημα για μια ταυτότητα που αμφιταλαντευόταν μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ Μοντέρνου και τοπικότητας. Μέσα από τη συγκριτική μελέτη

του έργου τους επιδιώκεται να διευκρινιστούν πολλοί παράγοντες που συνέβαλλαν στη νεωτερική ταυτότητα της Τουρκίας και της Ελλάδας αντίστοιχα και να αναδειχθεί ένας εναλλακτικός τρόπος θεώρησης της Μοντέρνας αρχιτεκτονικής.

Εικόνες 1,2: Προπαγανδιστική έκδοση με θέμα τον εκμοντερνισμό, στο Bozdogan S., *Modernism and Nation Building*, 275

Η ιστορική πολυπλοκότητα και η αμφισημία της Μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Τουρκία

Ήδη από το δέκατο έβδομο αιώνα πραγματοποιείται η συστηματική ανακάλυψη, διερεύνηση και καταγραφή της Ανατολής, η οποία μέχρι τότε αποτελούσε έναν «απρόσιτο φυσικό και πολιτιστικό κόσμο». Η Ανατολή έτσι «αντικειμενοποιείται και περιορίζεται σε μια στερεότυπη εικόνα προς κατανάλωση και σε μια στυλιστική κατηγορία στον τομέα της αρχιτεκτονικής».⁴³

Ο «Οριενταλισμός» είναι η ευρωπαϊκή δομή της σκέψης, που βασίζεται στη διάκριση μεταξύ της Δυτικής ανωτερότητας και της ανατολίτικης κατωτερότητας. Βασίζεται ιστορικά στη Δυτική ανάγκη για αυτοεπιβεβαίωση μέσω της γνώσης και της κυριαρχίας πάνω στη Φύση, καθώς και στον Πολιτισμό.⁴⁴ Η Ανατολή έχει βοηθήσει στον προσδιορισμό της Ευρώπης (ή της Δύσης) ως αντίθετη της εικόνα, ως μια από τις βαθύτερες έμμονες εικόνες

⁴³ E. W. Said, *Οριενταλισμός, Θεωρία και Κριτική*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1996, 13

⁴⁴ Ο Ο. Ραμικ γράφει στο *Ιστανμπούλ*, «Οι Δυτικοί παρατηρητές αγαπούν να γράφουν για τα «εξωτικά» χαρακτηριστικά της πόλης που δεν είναι καθόλου δυτικά, και τότε η κίνηση των δυτικιστών που προσπαθεί να εξουσιάσει την πόλη εξαφανίζει τα χαρακτηριστικά αυτά, τους θεσμούς, τις παραδόσεις που εμποδίζουν τον εκδυτικισμό.», 394

της του «Άλλου». Η Ανατολή είναι ανορθολογική, εξαχρειωμένη, παιδική, «διαφορετική», έτσι η Ευρώπη είναι ορθολογική, ενάρετη, ώριμη, «κανονική». Με αυτό τον τρόπο προωθείται η διαφορά ανάμεσα στο οικείο (Ευρώπη, Δύση, «εμείς») και το ξένο (η Ανατολή, «οι άλλοι»). Τελικά ο ένας ορίζει τον εαυτό του μέσα από τη σχέση του με τον άλλο.⁴⁵

Εικόνες 3, 4: Νέα Κοινωνικά Πρότυπα ως σύμβολα του ρεπουμπλικανικού Μοντερνισμού και της Δυτικοποίησης, Εξώφυλλο περιοδικού *Yedigün*, 1938, Bozdogan, *Modernism and Nation Building*, 214

Η Ανατολή ως ένα αντικείμενο γνώσης έπρεπε να εκμοντερνιστεί, και αυτό είναι μια δεύτερη μορφή με την οποία ενσαρκώθηκε ο Οριενταλισμός του δέκατου ένατου και του εικοστού αιώνα. Η εισαγωγή του Μοντέρνου στην Τουρκία στα 1930, αντιμετωπίστηκε ως μία ελπίδα που θα ανήγαγε την Τουρκία σε ένα μοντέρνο Ευρωπαϊκό κράτος στα πρότυπα της Δύσης, αποσυνδεδεμένο από το Οθωμανικό και Ισλαμικό παρελθόν του.⁴⁶

Την περίοδο αυτή πραγματοποιείται η Κεμαλική τομή και η υιοθέτηση μιας ριζοσπαστικής αισθητικής της αλλαγής όπου η αρχιτεκτονική εμφανίζει μια έντονα κυβιστική μορφή με συμβολικές διαστάσεις. Η Μοντέρνα αρχιτεκτονική αναδείχθηκε ως σύμβολο και αποτέλεσε όργανο επιβολής του ρεπουμπλικανικού προγράμματος για τη δημιουργία ενός

⁴⁵ Η ανεξαρτησία ή η εξάρτηση της συνείδησης και η διάκριση μεταξύ του «εαυτού» και του «άλλου», μπορούν να αναλυθούν μέσα από την ανάλυση της σχέσης «της εξουσίας και της σκλαβιάς» του Hegel. Hegel 1931:228-40, V. Calotychos, "Global Readings: Will the Turk remain Turk and the Greek a Greek to the Last? 'Greek' and 'Turk' in the Global Market: Galanaki's "Pasha" and Pamuk's "White Castle", 269, στο: V. Calotychos, *Modern Greece. A Cultural Poetics*, Berg, Oxford: 2003, Georgios Vizyenos, "Moscon-Selim"

⁴⁶ Ο Pamuk γράφει στο *Ιστανμπούλ*, «Όταν κατέρρευσε το οθωμανικό κράτος και άρχισε να αντιμετωπίζεται με μειωτική διάθεση και καχυποψία οτιδήποτε είχε σχέση με το οθωμανικό παρελθόν, κρύφτηκε στην καρδιά της ιδρυτικής ιδεολογίας της Τούρκικης Δημοκρατίας και θάφτηκε κάτω από τη γη.», 250

μοντέρνου και κοσμικού κράτους. Δεν αποτέλεσε έκφραση και επακόλουθο μιας βιομηχανικής κοινωνίας, αλλά της ηγεσίας μιας κοινωνίας που απλά θέλει να φανεί νέα.⁴⁷ Το πρότυπο του Ευρωπαίου, μοντέρνου Τούρκου, μη Οθωμανού ενισχύεται συνεχώς έναντι του Οθωμανού Ανατολίτη.⁴⁸ Όμως, και ο δυτικός ορθολογιστής Τούρκος αλλά και ο «παραδοσιακός Οθωμανός Ανατολίτης είναι δυτικές επινοήσεις.

Η χώρα εκσυγχρονίζεται και εκβιομηχανίζεται, αλλά σύντομα η ψυχρότητα και η στείροτητα αυτής της αρχιτεκτονικής απορρίπτεται ως έκφραση μιας αποξενωμένης κοσμοπολίτικης Μοντέρνας κοινωνίας.⁴⁹ Όσο περισσότερο απέρριπταν το Οθωμανικό και Ισλαμικό παρελθόν της χώρας, τόσο η εικόνα ενός ελεύθερου, κοσμοπολίτικου κράτους, απειλούσε την εθνική τουρκική ταυτότητα.

Το Τουρκικό Μοντέρνο αναζητά νομιμοποίηση στα παραδοσιακά πρότυπα... Η μοντέρνα αρχιτεκτονική είναι (και) τουρκική.

«Στη σύγχρονη αρχιτεκτονική, η τάση είναι προς τον εθνικισμό παρά προς τον διεθνισμό. Αν και οι ίδιες νέες κατασκευαστικές τεχνικές και στοιχεία υιοθετήθηκαν από πολλά διαφορετικά έθνη, όταν πρόκειται για τα ιδανικά, όλοι αναζητούν τρόπους για τη διατήρηση, την ανάπτυξη, και την έκφραση της δική τους μοναδικής ταυτότητας. Η Μοντέρνα αρχιτεκτονική στη Γερμανία είναι διαφορετική από τη Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ιταλία, τη Γαλλία, ή τις βόρειες χώρες ... Κατά τη διάρκεια της αρχικής κατασκευής της Άγκυρας από ξένους αρχιτέκτονες, ο χαρακτήρας του έργου δεν άφησε χρόνο να εξεταστούν τα συνθετικά θέματα ή το στυλ. Είναι πλέον καιρός να εστιάσουμε στην ανάγκη για μια «εθνική αρχιτεκτονική " [milli mimari] στην Τουρκία».

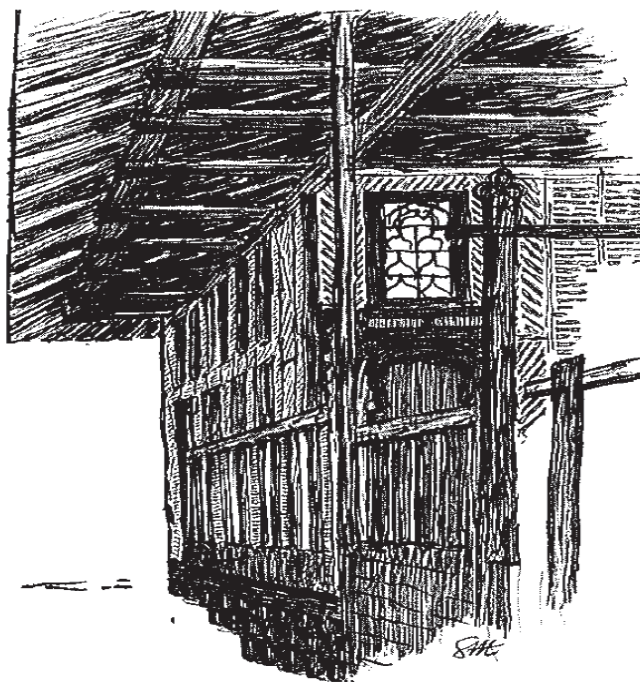
Sedad Hakki Eldem, "Milli Mimari Meselesi", 1939, στο S. Bozdogan, *Modernism and Nation Building*, 240.

⁴⁷ Ν. Πατσαβός & Α. Τζομπανάκης, *Κτίζοντας τη Μοντέρνα Τουρκία*, στο μάθημα «Είδη Νεωτερισμών», Πολυτεχνείο Κρήτης, 2009

⁴⁸ «Δεν κολυμπώ γιατί **είμαι** μοντέρνος, κολυμπώ για **να είμαι**: μοντέρνος Τούρκος μη Οθωμανός», στο Derin Inan και Νίκος Πατσαβός, *Istanbul Plajı*, η προαστιακή πλαζ της Κωνσταντινούπολης, 2003.

⁴⁹ S. Bozdogan, "The Predicament of Modernism in Turkish Architectural Culture: An Overview", στο: S. Bozdogan & R. Kasaba, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, 11

Εικόνα 5: «Κατοικία στην Άγκυρα», σκίτσο του 1927, στο Bozdogan, S., 1987. "The Turkish House Reappraised", *Sedad Eldem: Architect in Turkey*, Singapore: Concept Media, 44-55.

Έτσι, εμφανίζεται η ανάγκη για μια «εθνική» τάση, η οποία θα λειτουργούσε υπέρ της συνοχής του τουρκικού κράτους. Η δημοκρατική Τουρκία, θεμελιώθηκε πάνω σε μια ακραία άρνηση του άμεσου παρελθόντος για να καταλήξει τελικά σε μια υπερταύτιση με μια «τουρκικότητα, πρόσφατα αποκτημένη».⁵⁰ Η Τουρκικότητα αυτή στις τέχνες και στην αρχιτεκτονική, αντικατέστησε την προηγούμενη ενασχόληση με το μοντερνισμό και την πρόοδο. Κατά τη διάρκεια της περιόδου της «Εθνικής Αρχιτεκτονικής», όπως ονομάστηκε, βασικό χαρακτηριστικό αποτέλεσε μία συνεχής εθνικιστική τάση, και η διάκριση μεταξύ «εθνικού» και «διεθνούς». Η αρχιτεκτονική στην Τουρκία προσπαθεί να νομιμοποιήσει τις αρχές του μοντέρνου μέσω της διασύνδεσης με τη λαϊκή Τουρκική παράδοση.

Οι Τούρκοι αρχιτέκτονες έσπευσαν να αναζητήσουν την αντίστοιχη ορθολογικότητα στην τοπική - μη διεφθαρμένη - αυθόρμητη παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Οι κατευθύνσεις αυτές οδήγησαν σε ιδιαίτερα αυθεντικές δουλειές, όπως τα έργα του αρχιτέκτονα Sedad Hakki Eldem, ο οποίος αποτέλεσε μια εμβληματική προσωπικότητα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Τουρκία.

---

50 H. Bozarslan, *Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας*, Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004, 136

Παράλληλα θα παρακολουθήσουμε το έργο του Ελβετού αρχιτέκτονα Le Corbusier, ως ο κατεξοχήν δυτικός που ταξίδεψε και μελέτησε την Ανατολή, στα 1910-1911, τα σχέδια και τα κείμενα του οποίου είναι εξαιρετικά σημαντικά και αφορούν την τρέχουσα αρχιτεκτονική κουλτούρα γενικότερα. Ο Le Corbusier όρισε έναν μοντέρνο κανόνα για την Ανατολή, μέσα από την αναζήτηση της τοπικότητας και τη μελέτη της παράδοσης, με τα οποία συσχετίζεται και το έργο του Eldem. Οι δύο αρχιτέκτονες συνέβαλαν σημαντικά στην κατασκευή ενός αυθεντικού νεωτερικού λόγου στην Τουρκία, εστιάζοντας και αναδεικνύοντας, ο καθένας από τη σκοπιά του, τις αντίστοιχες αξίες.

Εικόνα 6: Κωνσταντινούπολη, Le Corbusier, 1965, αρχείο FLC.

Εικόνα 7: «Δρόμος στην Κωνσταντινούπολη», σχέδιο του Le Corbusier, 1965, 155, αρχείο FLC, στο *Journey to the East*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2007.

Ο Le Corbusier και ο Sedad Hakki Eldem στην Ανατολή

Ο Le Corbusier, όταν έφθασε στην Κωνσταντινούπολη συνειδητοποίησε ότι η ρομαντική και οριενταλιστική εικόνα που του είχε δημιουργηθεί και επιβληθεί από την Ευρώπη, δεν ήταν πραγματικότητα. Εντυπωσιάζεται από τα πολλαπλά πρόσωπα που μπορεί να έχει η πόλη. Διαβάξει αναλυτικά τον αστικό ιστό, την τοποθέτηση των μνημείων και των σπιτιών, το τοπίο, και όλα αυτά σε σχέση με την κορυφογραμμή της πόλης. Εντοπίζει μία μορφολογική αρμονία και ενότητα, η οποία προέκυπτε από ένα σύστημα αστικού σχεδιασμού από στοιχεία (*modules*) που ακολουθούσαν μία «στοιχειώδη γεωμετρία», την κυβική. Για το Le Corbusier, ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών αναδείκνυε την Πόλη ως ένα αριστούργημα αστικού σχεδιασμού.⁵¹

Αν και ο Le Corbusier εγκαθίσταται στο Πέρα, δε βρίσκει καθόλου ελκυστικές τις αναδυόμενες πολυκατοικίες, που έχουν δυτικά πρότυπα. Το κύριο ενδιαφέρον του εστιάζεται στον Οθωμανικό χαρακτήρα, στα μνημεία και στα παραδοσιακά κτίρια. Ξεχωρίζει τα ξύλινα Οθωμανικά σπίτια, τα αυτοκρατορικά τζαμιά, την αγορά και τα στενά δρομάκια.⁵² Εντοπίζει στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Κωνσταντινούπολης το απόλυτο αντίθετο του κλασικισμού, το ξύλο αντί για την πέτρα, το εφήμερο αντίθετα στο διαρκές. Σε αυτά τα χαρακτηριστικά, ο Le Corbusier εντοπίζει την εμπειρία του μοντέρνου.

«Εάν δεν είχα διαπράξει το χειρότερο στρατηγικό λάθος της καριέρας στέλνοντας εκείνο το γράμμα στον Ατατούρκ, θα σχεδίαζα εγώ την όμορφη Κωνσταντινούπολη αντί για τον Προστ. Σε εκείνο το διαβόητο γράμμα, πρότεινα ηλιθιωδώς στο μεγαλύτερο επαναστάτη, στο μεγαλύτερο ήρωα ενός νέου έθνους, να αφήσει την Πόλη όπως ήταν, μέσα στη βρώμα και τη σκόνη των αιώνων...», Le Corbusier, 1949 "Συνέντευξη του Le Corbusier", από S. Demiren, *Arkitekt II-12* [The Journal of the Turkish Chamber of Architects], (1949), 230-31.

⁵¹ Z. Celik, *Le Corbusier, Orientalism, Colonialism*, 62, *Assemblage*, No. 17. (Apr., 1992), 58-77

⁵² Ο Pamuk γράφει στο βιβλίο του Ιστανμπούλ, *«Στο Βόσπορο, όπου δε ζούσαν παρά μόνο μερικοί κάτοικοι σε κάποια ρωμαίικα ψαροχώρια, από τον 18ο αιώνα, όταν άρχισαν να πηγαίνουν εξοχή διαπρεπείς Οθωμανοί, ιδιαίτερα στις περιοχές Γκιοκσού, Κιουτσκιουκσού, Μπεμπεκ, Καντίλι, Ρούμελιχισαρ, Κάνλιτζα, αναπτύχθηκε μια εσωστρεφής κουλτούρα που άνηκε στην Ιστανμπούλ και τον οθωμανικό πολιτισμό. Τα γιαλί που έχτισαν κι έζησαν οι Οθωμανοί πασάδες, οι δυνατοί, οι πλούσιοι του τελευταίου αιώνα, αργότερα, τον 20ο αιώνα, με την αναστάτωση που προκάλεσε η δημοκρατία και ο εθνικισμός, έγιναν τα πρότυπα της τούρκο-οθωμανικής ταυτότητας και αρχιτεκτονικής. Όμως τα «μοντέρνα» κτίρια του Sedad Hakki Eldem με τα στενά και ψηλά παράθυρα, τα φαρδιά γείσα, τις λεπτές καμινάδες και τα σαχνισιά και τα αντιγραφέ τους, δεν είναι παρά μόνο οι σκιές που απέμειναν από τον πολιτισμό αυτό που γκρεμίστηκε και τα γιαλί που αποτύπωσαν σε γκραβούρες ζωγράφοι όπως ο Μελίν...»*, 86

Εικόνα 8: Κωνσταντινούπολη, Παλιά Γέφυρα του Γαλατά, φωτογραφία του Ara Güler, από το Ara Güler στην Πόλη, Εκδ. Ολκός, 2010.

Εστιάζει στις εκτεταμένες φωτιές που εκδηλώνονταν στην Πόλη συχνά κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, οι οποίες επέτρεπαν σημειακές και αποσπασματικές κινήσεις δυτικοποίησης. Ο Le Corbusier θίγοντας το ζήτημα της παράδοσης ενός μακραίωνου πολιτισμού σε σχέση με τον εκμοντερνισμό του, εκφράζει τις αμφιβολίες του. «Αυτό που αναπόφευκτα θα καταστρέψει την Κωνσταντινούπολη [είναι] η έλευση της σύγχρονης εποχής», έγραψε.⁵³ Τονίζει τον πρόσκαιρο και εφήμερο χαρακτήρα της πόλης, ως αξίες του Μοντέρνου οι οποίες αναμφισβήτητα οδηγούν την Πόλη στην εξαφάνιση. «Η μεγαλύτερη καταστροφή στην οποία αναφέρεται ο Jeanneret είναι ο εκμοντερνισμός που επαγγέλλεται η πολιτική σκηνή στρέφοντας το βλέμμα προς τη Δύση».⁵⁴ Το ταξίδι στην Ανατολή ήταν η πρώτη, και καθοριστική, εμπειρία του με τη Δυτική βιομηχανική νεωτερικότητα, βλέποντας την πλέον ως μια τραγική αναπόφευκτη πραγματικότητα και όχι ως πρόοδο.

Το ταξίδι του Le Corbusier συνέβαλε σημαντικά στη μελλοντική του σταδιοδρομία. Το οδοιπορικό λειτουργεί ως μια μορφή αναπαράστασης με στοιχεία σχετικά με τη μελλοντική προσέγγισή του στην αρχιτεκτονική και την πόλη. Βίωσε το ταξίδι ως μια «εμβύθιση σε

---

53 Le Corbusier, *Journey to the East*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2007, 167.

54 Π. Τουρνικιώτης, *Διαγώνιος του Λε Κορμπυζιέ*, Εκδ. Εκκρεμές, 2010, 70

πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν με το πέρασμα των αιώνων»⁵⁵ και μέσα από εκεί διαπίστωσε τη σημασία της ταυτότητας. Έτσι, θίγονται θέματα που σχετίζονται με τη διαμόρφωση του Μοντερνισμού στην αρχιτεκτονική, όπως η τοπικότητα, η αισθητική, η καθαρότητα και ο πολεοδομικός σχεδιασμός. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ανατολής έπαιξε βασικό ρόλο στη διαμόρφωση του νεωτερικού λόγου του Le Corbusier, δεν αποτέλεσε απλώς μια πηγή αρχιτεκτονικών μοτίβων, αλλά λειτούργησε ως ένα εννοιολογικό μοντέλο για την ανάπτυξη μιας αυθόρμητης σχέσης μεταξύ της κοινωνίας και της πολιτισμικής της κουλτούρας, ως εκ τούτου, μεταξύ της κοινωνίας και της αρχιτεκτονικής. Συγκεκριμένα, αποτέλεσε ένα εννοιολογικό μοντέλο για την έννοια της σύγχρονης τοπικότητας, συμβάλλοντας τελικά στη διαμόρφωση της μοντέρνας βιομηχανικής κοινωνίας. Η έννοια της τοπικότητας ήταν σημαντική, διότι θα μπορούσε να ανοίξει δρόμους για έναν επαναπροσδιορισμό της αρχιτεκτονικής. Σε αντίθεση με τον κλασικισμό, που ήταν ένα κλειστό επίσημο σύστημα, το μοντέλο της τοπικότητας έτεινε να συνδέσει την αρχιτεκτονική με κάτι εξωτερικό σε αυτό, ίσως με την ταυτότητα μιας κοινωνίας, όπου μια τέτοια σχέση «δεν εφευρέθηκε, αλλά βρέθηκε».⁵⁶

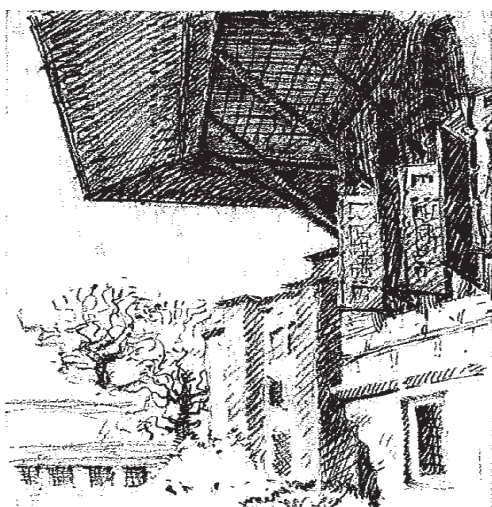
Για τον **Eldem** η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Τουρκίας είχε αξία για διαφορετικούς, και σχεδόν αντίθετους λόγους. Θεωρεί ότι τα χαρακτηριστικά της πρέπει να αποτυπωθούν στη μνήμη και να αναβιώσουν στα νέα κτίρια. Δεν αντιστέκεται στην πρόοδο και στον εκμοντερνισμό, απλά πρωταρχικός στόχος του είναι να βρει έδαφος για την παραδοσιακή αρχιτεκτονική μέσα στο συνεχώς μεταβαλλόμενο παρόν. Ο Le Corbusier εντόπισε τη μοντερνικότητα μέσα στην ίδια την παράδοση, ενώ ο Eldem ήθελε η παράδοση να αποτελέσει μέρος της σύγχρονης αρχιτεκτονικής. Μελέτησε, κατέγραψε και προσάρμοσε τα παλιά παραδοσιακά ξύλινα σπίτια στο μοντέρνο σχεδιασμό. Εστίασε στο αρχέτυπο Τούρκικο σπίτι, που εκτεινόταν από τα Βαλκάνια μέχρι την Κωνσταντινούπολη και την ενδότερη Ανατολή. Εντόπισε σε αυτό, τον τύπο, που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως βάση της μοντέρνας εθνικής αρχιτεκτονικής της Τουρκίας. Στο δίλημμα μεταξύ των επιταγών του Μοντέρνου της Ευρώπης και των χαρακτηριστικών της Τούρκικης παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, ο Eldem απάντησε πολύ συγκεκριμένα. Μέσα από τα σχέδια και τις

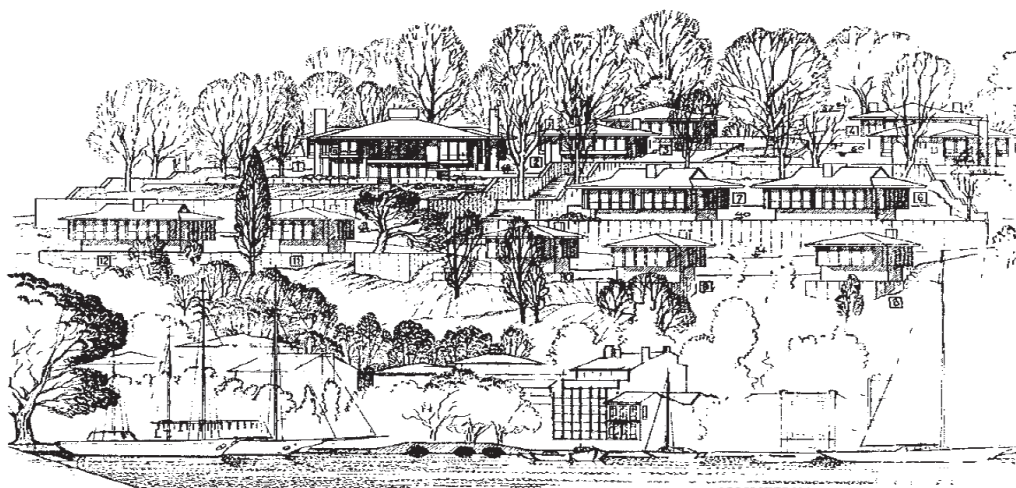
⁵⁵ W. Ritter, *Fillette slovaque*, 39, στο F. Passanti, *The Vernacular, Modernism, and Le Corbusier*, Cambridge, Massachusetts, 447

⁵⁶ F. Passanti, *The Vernacular, Modernism, and Le Corbusier*, Cambridge, Massachusetts, 447

αναπαραστάσεις του, ανέδειξε τις παραδοσιακές Τούρκικες κατοικίες ως τεχνουργήματα που ενσωμάτωναν τις μοντέρνες αρχές εν πρώτοις.⁵⁷

Anonymous house – watercolour sketch, 1926

Εικόνα 9: Σχέδια κατοικιών του Eldem, 1926, στο S. Bozdogan, στο *Sedad Eldem: Architect in Turkey*, 1987, Singapore: Concept Media, 26-45. (Aga Khan Trust for Culture)

Εικόνα 10: Σχέδιο του Eldem για συγκρότημα κατοικιών στα Θεραπιά, Βόσπορος, στο S. Bozdogan, *Sedad Eldem: Architect in Turkey*, 1987, Singapore: Concept Media, 96-120. (Aga Khan Trust for Culture).

⁵⁷ «Το παραδοσιακό Τούρκικο σπίτι είναι εντυπωσιακά παρόμοιο με τις σημερινές αντιλήψεις του σύγχρονου σπιτιού. Τα άφθονα παράθυρα και το φως, η ελεύθερη κάτοψη, η έμφαση στην άνεση, σύμφωνα με τη φύση των υλικών, γενναιόδωρες βεράντες, κήπους και αυλές που συνδέουν στενά το σπίτι με τη φύση. Αυτά δεν είναι τα ίδια χαρακτηριστικά που ψάχνουμε στα σύγχρονα σπίτια; Τα βρίσκουμε όλα στο παραδοσιακό Τουρκικό σπίτι... S. H. Eldem, "Turk Evi" ["Τούρκικο Σπίτι"], (Istanbul: Academy of Fine Arts, 1983), 19

Εικόνα 11: Ακρόπολη/Λόφος Φιλοπάππου, Αθήνα, Δημήτρης Πικιώνης (1954-1958)

Εικόνα 12: Συγκρότημα Ιδρύματος Κοινωνικής Ασφάλισης, Κωνσταντινούπολη, Sedad Hakki Eldem (1962-1964).

«Επιστροφή στις ρίζες» από τους Sedad Hakki Eldem και Δημήτρη Πικιώνη

Μέσα στη γενικότερη επανάσταση της νεωτερικότητας, τόσο η Τουρκία όσο και η Ελλάδα, λόγω των πολιτικών, οικονομικών αλλά και πολιτισμικών συνθηκών, έπρεπε να αναπτύξουν συγκεκριμένες πολιτικές θέσεις και μία εθνική ταυτότητα. Η διαμόρφωση της νεωτερικής ταυτότητας και στις δύο περιπτώσεις, Ελλάδας και Τουρκίας, προκύπτει πάντα σε σχέση με το «μη νεωτερικό», που το διαμορφώνουν και επιβάλλουν οι «άλλοι», η Δύση. Εντοπίζεται κατά αναλογία με το έργο του Eldem στην Τουρκία, εκείνο του Πικιώνη στην Ελλάδα, καθώς και οι δύο κλήθηκαν να απαντήσουν ακριβώς πάνω στο ίδιο ερώτημα για μια ταυτότητα που αμφιταλαντευόταν μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ Μοντέρνου και τοπικότητας. Τελικά, απάντησαν με τη δημιουργία νεωτερισμών μέσα από τους διαφορετικούς τρόπους «πρόσληψης» του Μοντέρνου. Η παράθεση των έργων τους θα μπορούσε να αναδείξει τη λειτουργία του μηχανισμού εισαγωγής της νεωτερικότητας και στην Τουρκία, και ίσως κατ' επέκταση και στην Ελλάδα.

Στις αρχές της δεκαετίας 1930, τα έργα και των δύο αντανakλούν την οικειότητα με τη μοντέρνα αρχιτεκτονική αλλά και την υποστήριξη αυτής από τις κυβερνήσεις των δύο χωρών. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1930, καθώς οι δύο χώρες επεξεργάζονταν τη ταυτότητα τους, άρχισαν να αποστρέφονται από τις διεθνείς τάσεις και να στρέφονται προς τις τοπικές παραδόσεις. Ο Δημήτρης Πικιώνης και ο Sedad Hakki Eldem αντιμετώπισαν ακριβώς τα ισχυρά διλήμματα της εποχής τους, ελίχθηκαν ανάμεσα στους μηχανισμούς του

εθνικισμού και του μοντερνισμού, και εκπροσώπησαν απόλυτα το ερώτημα της εποχής τους μέσα από μία αντίφαση: *πώς μπορεί μια κουλτούρα να είναι σύγχρονη και παράλληλα να επιστρέφει στις ρίζες, πώς μπορεί να αναβιώσει έναν παλιό, αδρανοποιημένο πολιτισμό, συμμετέχοντας ταυτόχρονα σε έναν διεθνή πολιτισμό...*; ⁵⁸

Εικόνα 13. Αναψυκτήριο **Taslik Coffee House**, Eldem, 1947, από S. Bozdogan, *Sedad Eldem: Architect in Turkey*, 1987, Singapore: Concept Media, 44-55. (Aga Khan Trust for Culture)

Εικόνα 14: **Οικία Ποταμιάνου**, Δημήτρης Πικιώνης, 1935-1995, από το βιβλίο στο πλαίσιο της έκθεσης *Δημήτρης Πικιώνης 1887-1968*, Μουσείο Μπενάκη 2010.

58 P. Ricoeur, *“Universal Civilisation and National Cultures”*, *History and Truth*, (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1961), 276-283, στο K. Frampton, *Prospects For a Critical Regionalism*

Τα έργα τους είναι συνδεδεμένα με τον **τόπο** τους και η σύνδεση αυτή πραγματοποιείται μέσα από τη μελέτη της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Αναζήτησαν μια αυθεντική δημιουργική σχέση με την **παράδοση** μέσα από τη σύνθεση της νεωτερικότητας με τις πνευματικές αξίες της κληρονομιάς του παρελθόντος.

Το αναψυκτήριο **Taslik Coffee House** στην Κωνσταντινούπολη, του Eldem, το 1947 και η **Οικία Ποταμιάνου**, στη Φιλοθέη, του Πικιώνη, το 1953, είναι δύο έργα συγκρίσιμα καθώς εκφράζουν σεβασμό προς το τοπίο και αντλούν έμπνευση από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, χωρίς απλά να αντιγράφουν ιστορικά παραδείγματα, αλλά οι αναφορές στην παράδοση συνυπάρχουν αιφνιδιαστικά με μοντέρνα στοιχεία.⁵⁹

Οι κατοικίες που μελέτησε και κατέγραψε ο καθένας τους, και έγιναν πρότυπα για την Ελληνική και Τούρκικη ενδογενή αρχιτεκτονική, βασίζονταν σε παρόμοιες ή και κοινές αρχιτεκτονικές πηγές. Καθώς όμως και οι δύο χώρες εστίασαν ιδιαίτερα στη διαμόρφωση μιας ανεξάρτητης εθνικής ταυτότητας, οι όροι «Τούρκικη κατοικία» και «Ελληνική κατοικία» φορτίστηκαν αντίστοιχα για να αναλάβουν ένα ρόλο μέσα στη πολιτική και πολιτισμική σφαίρα της κάθε χώρας. Τελικά διαχωρίστηκαν, ενώ από αρχιτεκτονικής άποψης δε διαφέρουν καθώς δεν ορίζουν συγκεκριμένα διαφορετικούς τύπους μορφής.

Οι δύο αρχιτέκτονες έδειξαν μέσα από τη δουλειά τους μια εξαιρετική υπευθυνότητα απέναντι στην ιστορία, η οποία αποτέλεσε τη βάση για μία συνέχεια στην ποιότητα της αρχιτεκτονικής. Έδωσαν έμφαση στο ιστορικό και χωρικό πλαίσιο, μέσα από την κατανόηση της παράδοσης, δημιουργώντας διαρκώς ένα περιβάλλον με χαρακτηριστική αυθεντικότητα και μοναδικότητα. Η αρχιτεκτονική που παρήγαγαν τελικά ήταν τοπική, προϊόν της εθνικής κουλτούρας και ανταποκρινόταν στις ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες, αξιοποιώντας συγχρόνως τις αρχές του Μοντέρνου.

Τελικά οι Eldem, Le Corbusier και Πικιώνης, έρχονται σε έναν διάλογο, καθώς αναφέρονται στο ίδιο θέμα από διαφορετική όμως σκοπιά. Αναζήτησαν και εντόπισαν μια άλλη μοντερνικότητα, πέρα από το ορθολογικό και αυστηρό Μοντέρνο της Ευρώπης. Επιχειρούν να εστιάσουν σε ένα εναλλακτικό τρόπο θεώρησης της αρχιτεκτονικής ξεφεύγοντας από τις στερεότυπες αναπαραστάσεις ενός υποτιθέμενου αγεφύρωτου χάσματος μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Ο Le Corbusier ξεπερνά τα οριενταλιστικά πρότυπα,

---

59 AA 1989, Φιλιππίδης 1984, 295-304; Bozdogan, Ozkan, and Yenal 1987, 50-51

που δεσμεύουν έναν Δυτικό να βλέπει πάντα την Ανατολή ως κάτι μακρινό, εξωτικό. Και απ' την άλλη, οι Eldem και Πικιώνης, ξεπερνούν την τάση της Ανατολής να αφομοιώνει τα πρότυπα που η Δύση της προβάλλει ως ο μόνος τρόπος για να εξελιχθεί και να εκσυγχρονιστεί. Ανακάλυψαν ξανά τον πολιτισμό τους και εντόπισαν όλα εκείνα τα στοιχεία που μπορούσαν να δώσουν χαρακτήρα και νόημα σε μια αρχιτεκτονική που ζητούσε ταυτότητα. Τελικά γίνεται δυνατή η διαμόρφωση μιας ταυτότητας που αναδεικνύει τα αυθεντικά χαρακτηριστικά του τόπου και της παράδοσης, με βάση όμως τις σύγχρονες ανάγκες και τις απαιτήσεις μιας κοινωνίας που συνεχώς εξελίσσεται.

Ίσως το έργο των αρχιτεκτόνων αυτών απαντούσε σε συγκεκριμένα ερωτήματα σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής τους, και δεν μπορεί να αποσπαστεί από το πολιτισμικό του περιβάλλον. Εμείς όμως περισσότερο προσπαθούμε να εστιάσουμε σε αυτό το συγκεκριμένο τρόπο σκέψης, που προκύπτει μέσα από την αναζήτηση του πνεύματος του τόπου, ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί διαχρονικός και παραγωγικός.